

Kalervo Järvelin

Rajoittuneen vapaamatkustajan ajatuksia

Vesa Suominen kirjoittaa tämän lehden 4/2004 keskustelupalstalla kirjastokoulutuksesta. Kirjoituksen otsikko on: *“Informaatiotutkimus – suomalaisen kirjastokoulutuksen vapaamatkustaja”*. Lisäksi hän kirjoittaa: *”Syynä tähän [reflektiivisen tarkastelun puutteeseen suomalaisessa informaatiotutkimuksessa -KJ] on nähdäkseni mm. heikko tieteellinen itsetunto ja siihen liittyen hyvin alkeellinen, rajoittunut ja positivistinen käsitys tieteestä. Olkoot ja pysykööt käytäntö ja varsinkin ammatit jossain tuolla, me täällä teemme Tiedettä”*. Tuomari on puhunut, aamen. Kuka on enää pätevä vastaamaan?

Suominen kuitenkin valittaa toisaalla, Kirjastolehden verkkopalstalla 27. tammikuuta 2005, keskustelun puutetta esillä olevasta aihepiiristä: *”Mutta se minusta on kummallista, että järjelliseen keskusteluun ei voida edetä järjelliseen keskusteluun.”* Suominen on optimisti odottaessaan keskustelua yllä olevan kaltaisilla lähtöasettamuksilla.

Mitä Suominen väittää?

Alla on joitakin poimintoja Suominen esittämistä väitteistä kommentteineen. Kirjoituksessa olisi muitakin vastaavaa kritiikkiä ansaitsevia väitteitä.

Väite 1: Informaatiotutkimuksen osa-alueista (a) informaatio ja informaatiotyöyhteiskunnassa sekä (b) kirjastonhoitajuus on laiminlyöty, koska niitä ei ole määritelty minkään laitoksen painopisteiksi.

Kommentti: Voin vastata vain Tampereen laitoksen osalta, jonka tutkimuksen painopistealueiksi on valittu tiedonhaku, tiedon hankinta sekä tietohallinto. Näitä alueita vastaavien tutkimusryhmien lisäksi laitoksella toimii menestyksellisesti myös kirjastohistorian tutkimusryhmä. Suominen painottama koulutusvastuu koskee laitoksen

aineopintoja. Niissä ei ole nimetty painopisteitä. Tutkintovaatimukset 2004-2005 ovat helposti saatavilla (<http://www.info.uta.fi/opetus/vaatimukset04-05.html>) ja niistä löytyy tarjontaa kaikilla Suominen toivomilla alueilla aineopinnoissa. Jos lukijan huomio kiinnittyy opintojaksojen lukumääriin eri aihepiireissä, niin ennen kovin vahvoja johtopäätöksiä koulutusvastuun hoitamisesta tulisi kiinnittää huomiota (a) opintojaksojen valinnaisuuteen pelkän nimekemäärän sijasta ja (b) opiskelijoiden toteutuneisiin valintoihin – opintojaksojen suosio todella vaihtelee.

Väite 2: Informaatiotutkimus on suomalaisen kirjastokoulutuksen vapaamatkustaja.

Esitän yhtä poleemisen vastaväitteen: kirjastokoulutus on suomalaisen informaatiotutkimuksen vapaamatkustaja. Yliopistollisella laitoksella kirjastokoulutukselle ja -tutkimukselle on ollut vaikea saada rahoitusta omalla nimellään. Rahoitusta on saanut paljon helpommin tiedonhankintaan, tiedonhakuun ja tietoyhteiskuntaan kohdistuvaan opetukseen ja tutkimukseen. Sen sisällä on sitten voinut kehittää kirjastokoulutustakin.

Kärjistys tämäkin. Yhteiskunta on kuitenkin ohjannut Tampereen laitoksen koulutusta ja tutkimusta OPM:n ja yliopiston hallinnon sekä Suomen Akatemian ja TEKESin kautta. Tässä ohjauksessa tärkeitä avainsanoja ovat ”kansainvälisen tason tutkimus”, ”tietoteollisuusohjelma”, ”tietoyhteiskunta”, ”tutkimusrahoituksen kilpailuttaminen”, ”tutkintotavoitteet” ja ”tohtorituotanto”. Tampereen laitos on eittämättä toiminut aktiivisesti ohjauksen mukaisella tavalla ja toiminnassaan menestynytkin. Laitoksen saama lisärahoitus on kohdistunut pääasiassa tiedonhankinnan ja tiedonhaun tutkintopaikkojen ja -tavoitteiden sekä tutkimusprojektien alalle. Ilmeisesti nämä opetus- ja tutkimusalueet eivät ole yhteiskunnan kannalta vapaamatkustusta,

vaikka yhteiskunnan käytännössä toteuttamia arvoja – juhlapuheiden ulkopuolella – haluaisikin kritisoida. Mikään ”kirjastotiede” ei ole ollut näiden rahoitustahojen suosiossa.

Tampereen ja Suomisen välillä lienee kuitenkin aivan rahoittajista ja muista ohjaajista riippumattomia näkemyseroja siinä, mikä on ”kirjastokoulutuksen” ala ja perusta – ks. alla olevia väitteitä ja kommentteja.

Väite 3: Suomalaisessa informaatiotutkimuksessa painotus on yksipuolisesti ja useristisesti ollut käyttäjäpuolella, kun tarvittaisiin dokumentalistisempaa painotusta.

Kommentti: Väitteeseen vastaamista hankaloittaa se, että oppiaineen nimi loppuu sanaan ”tutkimus”. Tulkitsem kuitenkin kirjoittajan tarkoittavan alan koulutusta. Toinen hankaluus seuraa vaikeudesta arvioida sitä, mikä on yksipuolista ja mikä useristista. Edellä totesin, että aineopinnoista löytyy tarjontaa kaikilla Suomisen toivomilla alueilla – tämä ei vastaa minun käsitystäni yksipuolisesta. ”Userismi” taas vaikuttaa ”käyttäjiiin” kohdistuvan tutkimuksen ja tätä koskevan opetuksen (tai ainakin sen määrän) kritiikiltä. Minkä tahansa palvelun kehittäminen edellyttää tietoja sen käyttäjistä ja käyttötavoista, sekä niistä, jotka eivät palvelua eri syistä käytä, vaikka se olisi heille tarkoitettu. Tätä ei Suominenkaan kiellä. Tampereella käytävissä keskusteluissa parjattu userismi on kuitenkin jo aikaa sitten hylätty: huomion kohteena ovat itsenäiset toimijat – työntekijät tai kansalaiset – oman elämänsä sankarit, jotka eivät välttämättä jäsennä itseään sinänsä kirjaston tai muun palvelun käyttäjiksi, vaikka osallistuvatkin dokumentaariseen ja muuhun viestintään ja toimiessaan näitä palveluja käyttävät. Miksipä tämän viestinnän tutkijakaan olisi parjattu ”useristi”? Ainakaan Tampereella.

Väite 4: Yhtään vakinaista virkaa maan laitoksilla ei ole kohdennettu erityisesti kirjastoalan koulutukseen tai tutkimukseen.

Kommentti: Väite pitänee sikäli paikkansa, ettei ”kirjastoalan opetus tai tutkimus” liene kenenkään viran opetus- ja tutkimusalan nimekkeenä. Minä ihmettelen, mikä on sellainen kirjastoala, jonka alaan eivät kuulu Suomisen mainitsemat virkojen nimekkeet tiedon tallennus ja haku tai tiedon hankinta. Mille tieteenalalle ne kuuluvat?

Väite 5: Informaatiotutkimuksesta puuttuu adekvaatti kirjastoteoria ja -käsitys, jolloin tilan täyttävät kirjastokäytännölle mahdollisesti vieraat käsitteelliset lähtökohdat.

Kommentti: En ole perehtynyt Suomisen kirjoittamaan kirjastofilosofian ja -teorian teokseen. Ehkä tämän takia pidän käsitettä ”kirjastokäytäntö” heikosti määriteltynä ja näin ollen ”lähtökohtien vierautta” vaikeana arvioida. Kuitenkin, jos jotain käytäntöä uudistetaan, siihen varmaankin tarvitaan uusia, siis alun perin vieraita lähtökohtia.

Käsitykseni tamperelaisesta ”kirjastofilosofiasta” on varsin yhteiskuntatieteellinen. Siinä kirjastokäytäntö nähdään kulttuurin historiallisena muotona, joka on kehittynyt teknisten, taloudellisten, poliittisten ja ideologisten mahdollisuuksien ja paineiden mukana. Eikä mikään historiallinen ole ikuista vaan muuttuvaa, etenkin jos tekniikka, talous, politiikka tai ideologia merkittävästi muuttuu, kuten nykyisin.

Suomalainen kirjastolaitos on yksi tapa toteuttaa yhteiskunnan dokumentaarista viestintää. Jotta sitä voi järkipäisesti kehittää, näkökulmaksi ei riitä kirjastolaitos itse ja sinne hankittavien dokumenttien tuotanto. Huomioon tulee ottaa myös muut tavat toteuttaa ao. viestintää ja se, kuinka tähän viestintään osallistuvat ihmiset ja yhteisöt toimivat tämän viestinnän kentässä: missä tilanteissa ja millaista viestintää tapahtuu missäkin muodossa. Ei junaliikennettäkin voi järkevästi kehittää ottamatta huomioon lento-, bussi- tai laivaliikennettä, tai yksityisautoilua ja niiden kehitystä. Kun viestinnässä havaintaan ongelmia, voidaan miettiä, miten ne voitaisiin ratkaista – joko nykyisten käytäntöjen puitteissa tai niitä muuttaen?

Kysymys siitä, millainen on adekvaatti kirjastoteoria ja -käsitys, lienee vaikea sitovasti ratkaista. Kyse on metateoreettisesta pohdinnasta ja yhtä metateoriaa, Suomisen tai Tampereen, on vaikea osoittaa toista paremmaksi siltä pohjalta, kumpi on paremmin totta, koska itse metateoriat ovat vasta toisien/epätosien väitelauseiden muotoilun pohja. Eväitä ratkaisuun löytyy siitä, kuinka laajan osan todellisuutta kukin metateoria tekee ymmärrettäväksi ja kuinka hedelmällisiä tutkimuskysymyksiä ja -ohjelmia kukin tuottaa. Uskon tamperelaiseen lähestymistapaan tutkimuksessa enemmän kuin mihinkään yhden instituution liikkeeseen, joka asettaa palvontapaikan keskelle kylää.

Muistutuksena tiedotustutkijoiden reippaasta häpeilemättömyydestä: Tampereen yliopistolla todella opetetaan nykyisin tiedotusoppia ja sen osana journalismia (<http://www.uta.fi/laitokset/tiedotus/opiskelu/Opsu2004-2005.pdf>). Vielä 1970-luvulla opinto-oppaasta löytyivät sanomalehtioppi sekä radio- ja televisio-oppi. Poijjaat ovat samalla asialla!

Väite 6: Informaatiotutkimus ei juuri rakenna erityisesti kirjastonhoitajalta usein toivottua laajaa kulttuuriymmärrystä.

Kommentti: Mitä on laaja kulttuuriymmärrys? Tämä ei suinkaan ole allekirjoittaneen paljastava pohjanoteeraus vaan asiallinen kysymys. Minullakin toki on jokin käsitys (yleisten kirjastojen) kirjastonhoitajille esitettävistä kysymyksistä ja vastaamisen edellyttämästä kulttuurin ja sen tuotteiden tuntemuksesta. Jos halutaan väittää, ettei jokin koulutus rakenna tällaista ymmärrystä, pitää ensin täsmentää, mitä sillä tarkkaan ottaen tarkoitetaan, ja sitten sitovasti osoittaa, ettei koulutus tällaista ymmärrystä tuota. Väitteen perusteet on julkaistava. Jos osoittautuisi, ettei informaatiotutkimus riittävästi rakenna mainittua kulttuuriymmärrystä, pitäisi vielä tutkia, ovatko alalle valmistuneet saaneet toivotun ymmärryksen muualta (esim. opiskelemalla sivuaineita, harrastamalla), vai puuttuuko heiltä tämä ymmärrys. Jos alalle valmistuvilta ymmärrys puuttuu, niin syntykö se kuitenkin esim. työssäoppimisen kautta? Vai onko käynyt niin, että ”vanhaan hyvään aikaan” kirjastotutkiminnon suorittaneet sivistyivät 2 opintoviikon kirjallisuuden tuntemuksen harjoituksilla, mutta nykyisin valmistuneet kärsivät korvaamattomasta puutteesta merkittävän osa työurastaan?

Avoimia kysymyksiä on aivan liikaa, jotta väitteellä 6 olisi enempää kuin perusteettoman mielipiteen arvo.

Väite 7: Informaatiotutkimuksen valtavirrassa lähes poikkeuksetta, tiedonhankinnan [...] tutkimuksessa jopa lähtökohtaisesti, ikään kuin käsitteen mukaan, tieto [...] on objekti, jota saamme käyttää.

Kommentti: Uskallan luvata, että Sanna Taljan, Kimmo Tuomisen tai Kai Haltusen väitöskirjat, ensin mainitut tiedonhankintatutkimuksen alalta, viimeksi mainittu tiedonhaku- ja tutkimuksen alalta, tarjoaisivat kirjoittajalle avartavan

lukukokemuksen. Väitöskirjoissa esitetyillä lähestymistavoilla on vankka asema Tampereen laitoksen opetuksessa. Kirjoittajan väite on aivan virheellinen.

Väite 8: Informaatiotutkimuksen halu ja/tai kyky ottaa huomioon kirjastoalan koulutusvastuuta on heikko ja todennäköisesti heikkenevä.

Kommentti: Väitteiden 1–7 tarkastelu osoittaa väitteen 8 perusteettomaksi tai ainakin vahvasti liioitelluksi.

Mitä Suominen ehdottaa?

Vesa Suominen haluaa maahamme kirjastoalan ammattikoulun, vieläpä yleisten kirjastojen alalle. Sen tehtävänä olisi opettaa kirjastoteoriaa, -filosofiaa ja -käytäntöä. Tällaisesta koulutuksesta meillä on esimerkkejä muissa Pohjoismaissa ja Tampereen laitoksen historiassa Yhteiskunnallisen korkeakoulun kirjastotutkiminnossa ja laitoksen alkutaipaleella 1970-luvulla. Maahamme koulutettiin pätevä ja sivistynyt kirjastonhoitajakunta. Samalla kirjastonhoitajat kuitenkin sidottiin ammattiinsa ja sen pieniin palkkoihin. Eikä silloinen koulutus tuottanut tutkimus- ja kehittämisvalmiuksia, ellei niitä itse hankkinut (vaikka sivuaineilla tai harrastamalla).

En pidä järkevänä paluuta yhden alan koulutukseen. Tampereella aineopintotasolla kannetaan koulutusvastuuta paitsi kirjastoalan akateemisesta koulutuksesta, myös arkisto- ja tietohallintoalan sekä tietopalvelualan koulutuksesta. Lisäksi palvellaan muiden tieteenalojen koulutusta sivuaineena. Opiskelijan 40 opintoviikon aineopintojen puitteissa ei voida opettaa kaikkea sinänsä toivottavaa, eikä tämä voi tapahtua yksinomaan jokin käytännön sektorin käsitejärjestelmän puitteissa. Informaatiotutkimus voisi kenties tehdä paremman työn sen selittämisessä, miten kukin sektori on opetuksessa esillä.

Järkevä keskustelu koulutuksesta on järkevää. Sen edellytykset ovat paremmat, jos osanottajat eivät riehui kuin hirvikärpäsen ahdistelema metsuri leimikossa.

Tampereella 11.2.2005

Kalervo Järvelin